

Jakub Havlíček: *Cesty božstev: Otázky interpretace náboženství a nacionalismu v moderním Japonsku.*

1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2011, 223 stran, ISBN 978-80-210-5563-6.

Žijeme v době neustálého zkracování prostorových a časových dimenzí. Díky technickým pojitkům můžeme sledovat téměř v reálném čase události, k nimž dochází na druhém konci naší planety a častokrát i mimo ni. Propracovaný systém dopravy a distribuce nás zásobuje potravinami z celého světa a kdysi cizokrajná jídla se stávají běžnou součástí našeho každodenního jídelníčku. Politika nízkonákladových leteckých dopravců zpřístupnila vzdálené destinace téměř všem vrstvám populace a exotické kraje, o nichž se člověk dříve dočetl jen v cestopisech, jsou oblíbenými místy rodinných dovolených. Celý svět tak zdánlivě splývá v jeden velký, globální celek, ve kterém je často obtížné rozlišit mezi „vlastním“, tj. důvěrně známým, a „cizím“, tedy něčím pozoruhodným, leč těžko uchopitelným. Výsledkem je zjevná rozpolcenost, která je patrná v chování i myšlení většiny lidí. Na jedné straně máme pocit, že jsme už natolik informováni a poučeni, že vše chápeme, všemu rozumíme a vše dokážeme náležitě vysvětlit, na druhé straně se potýkáme s nedostatkem základních znalostí teoreticko-metodologické povahy, bez nichž nelze daný jev objasnit v celé šíři jeho souvislostí. Obecným příznakem dnešní doby je proto většinou jen povrchní, zkrácený obraz světa, který bývá častokrát využíván a mnohdy i zneužíván k jednostranným politickým, ekonomickým a ideologickým cílům. Každá studie, která se snaží s nejvyšší možnou mírou objektivitě popsat, analyzovat a interpretovat jednotlivé jevy, procesy a události v našem blízkém i vzdáleném okolí, je proto vítaným příspěvkem do diskuse o povaze a podstatě světa, v němž žijeme.

K problémům, o kterých se často hovoří nejen mezi odborníky či poučenými laiky, ale též v médiích a na nejrůznějších fórech, patří bezesporu i povaha japonského nacionalismu a jeho ať již domnělé, či skutečné „náboženské“ kořeny. Do jaké míry je toto téma aktuální, vypovídá i fakt, že se opakovaně objevuje ve spojení s územními spory v oblasti východní Asie či s otázkami interpretace sporných historických událostí v japonských učebnicích dějepisu. Přes atraktivitu a aktuálnost tématu však neexistuje v naší odborné literatuře teoretická studie, která by pojednávala o tomto problému v celé jeho šíři a s náležitou erudicí. Tuto mezeru se snaží zaplnit práce Jakuba Havlíčka, který působí jako odborný asistent Semináře japonských studií na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.

Osou předkládané publikace je klíčová otázka, do jaké míry – pokud vůbec – lze v procesu budování moderního Japonska a v životě současné japonské společnosti vystopovat prvky, které se označují jako „náboženské“. Autor řeší tento klíčový problém ve dvou základních rovinách; v rovině teoretické ho analyzuje v širším kontextu obecného religionistického diskurzu, v rovině „praktické“ ho vztahuje ke konkrétnímu fenoménu – tokijské svatyni Jasukuni, která bývá považována za symbol japonského nacionalismu. Svorníkem mezi těmito dvěma rovinami je diskuse o povaze náboženského života v Japonsku se zvláštním zřetelem na roli náboženského systému *shintó* při formování národní identity. Již na první pohled je zjevné, že naplnění tak ambiciózního cíle není jednoduchou záležitostí, neboť předpokládá poměrně hluboké znalosti z mnoha vědních oborů – od historie přes kulturní a sociální antropologii či sociologii až po religionistiku a politologii. Hned na úvod je třeba poznamenat, že autor je pro takovýto interdisciplinární přístup ideálně vybaven. Kromě studia historie a religionistiky si osvojil i znalost japonského jazyka, dějin a kultury a absolvoval řadu studijních pobytů v Japonsku a na Tchaj-wanu, kde načerpal nejnovější teoretické poznatky a získal řadu cenných primárních dat.

Práce se skládá z pěti kapitol, avšak logicky je členěna do tří částí. V první části autor formuluje výchozí předpoklady svého zkoumání, definuje klíčové pojmy, s nimiž pracuje,

a vymezuje teoreticko-metodologický rámec celé práce. Tato část je modelovou ukázkou vědeckých postupů a mohla by posloužit jako ideální pomůcka pro posluchače všech typů studia při psaní bakalářských, magisterských či doktorských prací. Autor postupně obhájí základní tezi „Religionistika je věda zkoumající náboženství“ cestou polemické diskuse o tom, zda lze religionistiku vůbec považovat za vědu, jaké jsou základní atributy religionistického zkoumání a co vlastně obnáší zkoumat náboženství jako takové. Obecné závěry z této diskuse pak uvádí do kontextu života japonské společnosti a doporučuje je s teoretickými přístupy k národní identitě, ke koncepci národa a ke zdrojům nacionalismu v moderním Japonsku.

Obsahem druhé části knihy (třetí kapitola „Vědecká imaginace a náboženství Japonska“) je diskuse o povaze a podstatě náboženství Japonska. Výhodiskem autorových úvah je kritická polemika se třemi renomovanými autoritami (H. Byron Earhart, Karel Werner a Thomas P. Kasulis) v otázce koncepce *šintó* (takzvané cesty *kami*). Havlíček postupně poukazuje na nedostatky, či lépe řečeno na slabá místa v přístupech výše zmíněných autorů a procesem „dekonstrukce“ této „cesty *kami*“ (své argumenty přitom podpírá zejména odkazy na práce Marka Teeuwena z univerzity v Oslu a Iana Readera z univerzity v britském Lancasteru) se dostává k otázce podstaty „japonského náboženství“ *per se*. I v tomto případě rozvíjí své úvahy formou polemiky s H. Byronem Earhartem a dalšími dvěma autory – Josephem M. Kitagawou a Isaihem Ben-Dasanem. Závěrem této diskuse je konstatování, že dosavadní přístup, který lakonicky charakterizuje japonský náboženský život jako „mnoho tradic na jedné svaté cestě“, představuje spíše slepou uličku než východisko k pochopení náboženských fenoménů v moderním Japonsku.

Závěrečná část práce, nazvaná příznačně „*Jasukuni mondai* – Případ Jasukuni“, představuje pokus aplikovat obecné charakteristické rysy náboženského života Japonců na objasnění jedné z kontroverzních součástí moderní japonské společnosti. Svatyně Jasukuni, která je od sedmdesátých let 19. století místem uctívání památky všech padlých Japonců, včetně představitelů vojenského režimu z doby druhé světové války, je dodnes považována za značně kontroverzní jev, který je pomyslným trnem v oku mnoha asijským zemím, zejména těm, které zažily japonskou okupaci. Ve svatyni totiž spatřují přezívající výraz japonského militarismu a nacionalismu a faktické popření všech omluv, které k nim Japonsko v posledních dvaceti letech směřovalo. V této části autor využil výsledky svého terénního výzkumu; shrnuje okolnosti vzniku svatyně, její roli v jednotlivých obdobích moderního vývoje Japonska a zevrubně popisuje i její každodenní chod, včetně procesu „uvádění“ zesnulých do svatyně. Celá kapitola se však zaměřuje především na „technickou“ stránku každodenního fungování svatyně (včetně průběhu některých soudních sporů týkajících se „uvedení“ padlých vojáků do svatyně) a otázce, jakým způsobem je svatyně vnímána v širším, mezinárodním kontextu, se věnuje jen okrajově.

V samém závěru knihy pak autor rekapituluje výsledky svého dosavadního zkoumání a vyjadřuje nutnost hledat „*nové interpretační rámce, které by umožnily systematický výklad širokého spektra náboženských jevů*“ (s. 181). Podle Havlíčka tak současná věda o náboženství stojí před významným úkolem: „*Podat nový, předchozími chybami a nepřesnostmi nezátžený ... pokus o systematický výklad historické i současné japonské religiozity*“ (Tamtéž).

Knihy je bezpochyby cenným přínosem pro poznání povahy náboženského života a pro pochopení podstaty náboženské praxe v moderním Japonsku. Pozornému čtenáři však neujde několik slabých stránek celé práce. Marně v ní hledá odpovědi na otázky, které čtenba vyvolává.

V prvé řadě je na publikaci znát, že její jádro tvoří disertační práce, kterou autor úspěšně obhájil v roce 2009. A právě tento fakt sám o sobě přináší řadu úskalí. Disertační práce má totiž doktorand především prokázat, že si osvojil zásady vědecké práce – je schopen přesně formulovat problém, zvládnout teoreticko-metodologické postupy na úrovni odpovídající dosavadnímu stupni poznání a dokáže aplikovat tyto postupy při řešení

konkrétních problémů. Všem těmto požadavkům autor v plné míře dostal. Úvodní, metodologická část, v níž Havlíček nezapře své vzdělání religionisty, je nejpropracovanější kapitolou z celé knihy a rozhodně ji doporučuji každému, kdo začíná psát magisterskou či doktorskou práci. O poznání slabší je však již část druhá, kde polemizuje s předem vybranými autory, aniž by náležitě objasnil, na základě jakých kritérií si zvolil právě tyto osobnosti a jejich díla. Osobně považuji za nevhodné stavět proti sobě knihu Karla Wenera, která je od samého počátku zamýšlena a explicitně deklarována jako základní učební text pro posluchače univerzit, a nutně tedy celou řadu problémů zjednodušuje, a dílo filozofa Thomase Kasulise, které je propracovanou religionistickou studií. Obdobně zavádějící je diskuse o podstatě japonského náboženství, v níž je podrobena kritice práce Josepha Kitagawy. Vzhledem k tomu, že „polemice“ s tímto autorem je věnována pouhá jedna stránka (pokud odhlédneme od poznámek pod čarou), vkrádá se otázka, zda lze vůbec o nějaké polemice hovořit. Zcela nepochopitelné je pro mě zařazení Isaiaha Ben-Dasana (skutečným jménem Šičihei Jamamoto), jehož kniha patří spíše do oblasti populárně-naučné literatury a stojí mimo jakoukoli odbornou diskusi. Na druhou stranu postrádám zastoupení výrazných osobností japonského akademického života, které zásadně posunuly naše znalosti o japonském náboženském myšlení – za všechny je možné jmenovat třeba bývalého ředitele Mezinárodního střediska pro studia japonské kultury (*Ničibunken*) Tecua Jamaoriho. Na druhé straně by bylo nepochybně zajímavé sledovat Havlíčkovu polemiku například s klasikem religionistických studií Mirceaou Eliadem či již zmiňovaným Markem Teeuwenem, jehož názory bezvýhradně přejímá. Na srovnání těchto dvou předních vědců by bylo možné také demonstrovat vývoj metodologických přístupů v čase, což lze na trojici Earhart – Werner – Kasulis ukázat jen v omezené míře. Za nedostatečnou považuji také diskusi o podstatě takzvaných *nihondžinron*, teoriích o specifických rysech japonské kultury a japonského etnika ve snaze obhájit jeho jedinečnost a výlučnost. Havlíček se opírá o souhrnnou práci amerického antropologa japonského původu Harumiho Befua a okrajově zmiňuje obecně známé, avšak dnes již překonané přístupy Takea Doie nebo Čie Nakaneové, aniž by bral v úvahu například studie Ešuna Hamagučiho či Hirošiho Minamiho. V úvodu sice předesílá, že celá řada problémů zůstává mimo rámec jeho zkoumání, pokud se však těchto problémů dotkne, měl by tak činit reprezentativní formou.

Za nejslabší část celé práce je možné považovat čtvrtou kapitolu, v níž Havlíček popisuje roli svatyně Jasukuni při formování nacionalistických tendencí v moderním Japonsku. Jednotlivá témata jsou jen povrchně naznačena a postrádají hlubší vhled do celé problematiky. Například restauraci Meidži, která byla sama o sobě komplikovaným procesem a zásadním způsobem ovlivnila charakter moderního Japonska, je věnována pouhá jedna stránka (*sic*). Popis současného vývoje a analýzu jednotlivých událostí autor častokrát staví jen na novinových článcích, navíc zveřejněných výhradně v anglicky psaných *The Japan Times*.

Okruh literatury, kterou Havlíček ve své práci používá, je hlavním nedostatkem celé knihy. Na mnoha místech zdůrazňuje, že je třeba oprostít se od europocentrického přístupu a je nutné hledat nové interpretace v kontextu soudobého stavu poznání. Sám však vychází téměř výhradně z literatury publikované v evropských zemích či v USA. Práce zcela postrádá reflexi současného odborného diskurzu, který je veden mezi japonskými historiky náboženství – v japonském prostředí spíše historiky náboženského „myšlení“ (*šisó*). Obdobný nedostatek je možné najít i při práci s prameny. V knize nejsou použity téměř žádné primární (tj. japonsky psané) prameny, což zásadně znehodnocuje práci jako celek. Například citace z *Kodžiki* pocházejí výhradně ze slovenského vydání, které není překladem původního japonského textu, ale jen jeho volným, podstatně zkráceným přepravěním. Havlíček sice poukazuje na fakt, že ze slovenského překladu „*si lze učinit představu o obsahu kroniky*“ (s. 136), ale v odborné akademické publikaci o povaze náboženského života v Japonsku jde o víc než jen o vytvoření povrchní představy. Obdobně

i veškeré citace z Motooriho pojednání *Duch obnovy* (s. 138) mají původ výhradně v anglickém překladu. Jestliže autor například odmítá používat zažitý překlad „knížectví“ pro japonský termín *han* (nahrazuje ho vlastním slovem „doména“, zřejmě odvozeným od anglického termínu *domain*, aniž by objasnil, v čem se tento jeho novotvar po obsahové stránce liší od standardní terminologie) a odvolává se přitom na příliš těsné spojení s evropským historickým kontextem, měl by pracovat se svým vlastním překladem klasického japonského textu a nespoléhat na anglický překlad, který může být zkreslen interpretací překladatele.

Závěrem lze konstatovat, že práce je i přes výše zmíněné nedostatky zajímavým příspěvkem do diskuse o kořenech, z nichž vyrůstá současná japonská společnost. Při četbě textu se postupně objevuje celá řada dalších otázek. Například proč autor zvolil právě svatyni Jasukuni jako fenomén, v němž se spojuje *šintó* a japonský nacionalismus, a nikoli císaře, který toto spojení symbolizuje stejně dobře, navíc v delší historické perspektivě. Dalším neřešeným problémem je role svatyně Jasukuni v období demokracie Taišó a následně pak ve třicátých letech; autor totiž končí výklad historického vývoje svatyně na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století a následně pak skáče až do období druhé světové války. Kniha je tedy podnětným čtením pro zájemce o Japonsko z řad nejširší veřejnosti; za odbornou studii, která by zásadním způsobem posunula naše poznání v rovině teoretické či praktické, ji však lze považovat jen stěží.

Jan Sýkora